

ԿՐՈՆԱԿԱՆ

Տ. ԱՂԱՄ ԲԱՆԱԿԱ ՄԱԿԱՐՅԱՆ

ԵՐԱՆԵԼԻ ՕԳՈՍՏԻՆՈՍՆ ԸՆԴԴԵՄ ՆԻՑՇԵԻ

Անցյալ դարի վերջերին մարդկային մտածողության ուրույն և ինչ-որ առումով սարսափելի մի հզոր ալիք ողողեց ողջ Եվրոպան և հետագայում իր ազդեցությամբ և կործանարարությամբ ցնցեց աշխարհը: Այդ փիլիսոփայությունը, որն անբացատրելի ձգողություն ուներ և ունի մարդկանց մի որոշ մասի գիտակցության վրա, իր ձգողականությամբ շատերին տարավ իր ետևից, բայց միաժամանակ սարսափով ընդունեցին Եվրոպայում մոր ուղղությամբ՝ հիցշեականության ծնունդը, որի առաջնորդը դաժանություն էր քարոզում թույլեղության՝ հիցշեականության հանդեպ: Այդ ուղղության հեղինակը՝ գերմանացի պրոֆեսոր Ֆրիդրիխ Նիցշեն (1844 - 1900 թթ.), 15 տարուց ավելի տառապում էր հիվանդությամբ՝ տարուբերվելով մահվան և խելագարության միջև, և իր գործերի մեծ մասը մա գրել է այդ շրջանում:

Նրա գլխավոր գործերից մեկը կոչվում է «Բարուց և չարից այն կողմ», որտեղ մա հանդես է գալիս քրիստոնեության և ընդհանրապես կրոնի դեմ, անդրադառնում գերմարդու, տիրոջ և ծառայի բարոյականության խնդիրներին: Այս աշխատությունը մեզ համար հետաքրքրական է հատկապես նրանով, որ այստեղ Նիցշեն խոսում է քրիստոնեական Եկեղեցու մեծագույն դեմքերից մեկի՝ Օգոստինոսի մասին՝ համարելով, որ մա ամենավիրավորական կերպով գրկված է վեհաձայնությունից վարվելակերպի և կրքերի մեջ¹:

Օգոստինոսի մասին այսպիսի կարծիքի Նիցշեն հավանաբար հանգել էր ընթերցելով նրա «Խոստովանությունները», որտեղ եկեղեցական այդ մեծ գործիչը պատմում է միմյան քրիստոնեության դառնալը իր բազում թուլությունների և մեղքերի մասին: Սակայն, ինչպես կտեսնենք ստորև, դատելով Օգոստինոսին, Նիցշեն ինչ-որ տեղ միևնույն ժամանակ դատում էր նաև ինքն իրեն և իր փիլիսոփայությունը: Այդ պատճառով էլ միմյանց զուգահեռելով Նիցշեի «Բարուց և չարից այն կողմ» աշխատությունը, որտեղ բացասական կարծիք կա Օգոստինոսի մասին, և Օգոստինոսի «Խոստովանությունները», որի ընթերցումը հանգեցրել է մեծ կարծիքի, փորձենք ներկայացնել երկու հեղինակների տեսակետները:

ԻՆՉ Է ՄԱՐԴԸ, ՏԻՐՈՋ ԵՎ ԾԱՌԱՅԻ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Նիցշեի տեսակետը. - Նիցշեն մարդկանց բաժանում է երկու խմբի՝ ուժեղների և թուլների: Կան մարդիկ, որոնք ի ծնե տեր են, ունեն տիրոջ հոգեբանություն և հետևաբար նրանց կարևոր գործը և նույնիսկ պարտականությունը իշխելն է: Նիցշեն մտածում էր, որ եթե նույնիսկ տիրոջ հոգեբանությամբ մարդկանց մոտ նրանց այդ առավելությունը չնորմ

¹ Фридрих Ницше, По ту сторону добра и зла, Минск, Москва, 2000, стр. 57 (Այստիևս՝ Նիցշե, նշվ. աշխ.):

է, ապա այդ դեպքում ևս իշխելուց հրաժարվելը կամ անձնուրացումը կլինեն շնորհի չափազանցում: «Այն մարդու, որը մախասաֆմանված է իշխելու համար, անձնուրացումը կամ համեստ զիջողականությունը կլինեն ոչ թե շնորհ, այլ շնորհի մխտում»²:

«Մարդը, որը մախասաֆմանված է...»,- գրում է Նիցշեն: Բայց այստեղ հարց է առաջանում՝ ո՞ւմ կողմից է մախասաֆմանված: Եթե Աստծո, ապա Նիցշեն ժխտում է Աստծուն, եթե բնության, ապա այս փիլիսոփայական բնությունը համարում է անտարբեր և անմասնակից, իսկ կյանքը՝ բազմազանություն՝ ի հակադրություն բնության այդ անտարբերության: Ուրեմն ինչպե՞ս կարող է ինչ-որ բան մախասաֆմանել ամեն ինչի հանդեպ անտարբեր բնությունը:

Այսպիսով, գերմարդու՝ ում կողմից մախասաֆմանված լինելու հարցը Նիցշեի մոտ դեռ մնում է անպատասխան, սակայն, ինչպես հետո կտեսնենք, մա ինչ-որ չափով բացահայտում է այդ մախասաֆմանողին, ինչպես մահ այն աղբյուրը, որից ներշնչվում էր ինքը:

«Ինչ արդարացի է մեկի համար, բոլորովին *չի կարող* արդարացի լինել մեկ ուրիշի համար: Բոլորի համար մեկ բարոյականության պահանջը վնաս է հասցնում հենց բարձրագույն մարդկանց: Մարդու և մարդու միջև կա աստիճանների տարբերություն, հետևաբար տարբերություն կա մահ բարոյականության և բարոյականության միջև»³: Այսպես է կարծում Նիցշեն, և մրա այս խոսքերի մեջ արդեն նկատվում է բողոքը քրիստոնեության դեմ, բողոք, որն աշխատության հետագա էջերում արդեն բացահայտ է և նույնիսկ հարձակողական:

Քրիստոնեությունը սիրո կրոն է, այն քարոզում է զիջողականություն, սեր, խոնարհություն, հեզություն: «Սովորեցեք ինձանից, որ հեզ եմ և սրտով խոնարհ», - ասում է Քրիստոս: Սրանք բաներ են, որոնց հետ երբեք չի կարող հաշտվել Նիցշեի գերմարդը: Նա ձգտում է գերիշխանության, միևնույն համընդհանուր այս բարոյականությունը կապում է մրա ձեռքերը, այս բարոյականությունը «վնաս է հասցնում բարձրագույն մարդկանց»:

Նիցշեն ընդհանրապես բողոքում է սահմանների դեմ, մրան զայրացնում է այն իրողությունը, որ քրիստոնեությունը դրել է հստակ սահմաններ, որոնցից այն կողմ գործելու համար, ըստ քրիստոնեության, մարդն ազատություն չունի: Նիցշեն ձգտում է անսահմանության իր հասկացողությամբ, և նույնիսկ աշխատության վերնագիրը կարծես մի յուրօրինակ բողոք է «քրիստոնեության սահմանների» դեմ: Նիցշեն իրեն դնում է այդ սահմաններից *այն կողմ*, և դեռ ավելին՝ այդ սահմաններից վեր: Սակայն մինչ Նիցշեն անսահմանություն է փնտրում «քրիստոնեության սահմաններից» *այն կողմ*, Օգոստինոսն անսահմանություն է գտնում «քրիստոնեության սահմանների» ներսում: Եվ պարզվում է, որ Նիցշեն չի հասկացել «քրիստոնեության սահմանների» և քրիստոնեության անսահմանության իրողությունը:

Իրոք, ի՞նչ ասել է «քրիստոնեության սահմաններ»: Քրիստոնեությունը տիեզերական կրոն է՝ տրված մարդկանց Աստծո կողմից, և եթե քրիստոնեությունն արգելում է որևէ բան կամ խրախուսում մի այլ բան, ապա դա չի մշակակում, որ քրիստոնեությունը սահմաններ է գծում: Այս պարագային արդեն մահ մտածողությունն ու տրամաբանությունը սխալ է, որովհետև *քրիստոնեությունը ոչ թե սահմաններ է որոշում, այլ քրիստոնեությունը ցույց է*

² Նույն տեղում, էջ 134:

³ Նիցշեն, Աշվ. աշխ., էջ 143:

տալիս այն ճանապարհը, որով պետք է ընթանա մարդը: Որոշ համարձակության դեպքում ասվածն ավելի պատկերավոր դարձնելու համար կարելի է, իբրև նույն երևույթների մեկնություն, համեմատություն կատարել Տիրոջ մարդկային մարմնի հետ, որը պարունակում է անպարունակելի: Հետևաբար այստեղ օգտագործված «քրիստոնեության սահմաններ» արտահայտությունը չափազանց պայմանական է:

Օգոստինոսի տեսակետը. – Մինչ Նիցշեն մարդկանց բաժանում է երկու մասի՝ իշխող գերմարդկանց և մյուսների, Օգոստինոսը մի մարդու մեջ է երկու բաժանումներ անում՝ հին մարդ և նոր մարդ: Օգոստինոսի ողջ «խոստովանությունների» ընթացքում երևում է, թե ինչպես է հին մարդը, որը հեռու է Աստծուց, աստիճանաբար վերափոխվում և ընթանում դեպի Աստված:

Օգոստինոսի մոտ իշխելու և իշխվելու հարց ընդհանրապես չկա այն իմաստով, ինչ ենթադրում է Նիցշեն: Դեռ ընդհակառակը, Օգոստինոսի համար կա միայն մեկ բարոյականություն, և չկա տարբերություն «մարդու և մարդու միջև»: Մարդկային հարաբերություններում այս եկեղեցական մեծ գործչի համար իշխելն ընդհանրապես հարց չէ, և նույնիսկ անհասկանալի է իշխանության անան ձգտումը:

Օգոստինոսի համար մարդը, ինչպիսին էլ որ նա լինի, արդար թե մեղավոր, առաջին թե վերջին, թույլ թե ուժեղ, մարդ է մեծատառով: «Յուրաքանչյուր մարդու, քանի որ նա մարդ է, պետք է սիրել հանուն Աստծո»⁴:

Մարդը մարդու հանդեպ միայն մի պարտականություն ունի, այն է՝ սիրելու պարտականությունը: Այսպես է կարծում Օգոստինոսը, մինչդեռ Նիցշեի մոտ խոսք անգամ չկա սիրելու մասին. մյուս մարդկանց նկատմամբ գերիշխանության ձգտումը և այդ գերիշխանությունը ենթադրում է բարձր կանգնածից ներքև գտնվողի վրա նետված չնչին արհամարհանք: Այսպիսի տարբեր մտածողությունները գալիս են նրանից, թե ինչպես են երկու հեղինակները հասկանում ճշմարտությունը, ըստ որի էլ կատարում են իրենց եզրահանգումները:

ԻՆՉ Է ՃՇՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Նիցշեի տեսակետը. – «Ի՞նչ է ճշմարտությունը» հարցին Նիցշեն պատասխանում է. «Ճշմարտությունը կին է»⁵: Բազում հարցեր կան, և ճշմարտությունը պետք է գործադրի իր ողջ ուժերը, որպեսզի հաղթահարի իր հորանջը՝ ձանձրույթը, եթե ստիպված լինի պատասխանել դրանց: «Բայց վերջիվերջո, չէ՞ որ ճշմարտությունը կին է, հետևաբար պետք չէ նրա հանդեպ բռնություն գործադրել»⁶, – ասում է Նիցշեն:

Հիրավի փիլիսոփայական խորհրդածություն ճշմարտության մասին: Որտեղի՞ց որոշեց Նիցշեն ճշմարտության սեռը: Իսկ գուցե Նիցշեի այս տեսակետը ոչ թե մոլորություն է, այլ ... ծաղրանք, ծաղրանք ճշմարտությանը: Ճշմարտությանը հակադրվում է սուտը, ինչպես լույսին՝ խավարը: Իսկ գուցե սուտ է նաև Նիցշեի ողջ փիլիսոփայությունը: Ընդ-

⁴ St. Augustine's City of God and christian doctrine", volume II, edited by Philip Schaff, Michigan, 1983 ("City of God", XIV, 7, 1), p. 266.

⁵ Նիցշեն, նշվ. աշխ., էջ 4:

⁶ Նույն տեղում, էջ 134:

մարտության և ստի պայքարը մարդկային հոգիների համար է, իսկ թե ով է ստի հայրը, մենք լավ գիտենք:

Օգոստինոսի տեսակետը. - Ըստ Օգոստինոսի, հավատը միակ անսուտ աղբյուրն է ճշմարտության և փրկության⁷:

Բոլոր ժամանակներում մարդիկ, նրանցից հատկապես փիլիսոփաները, ճշմարտություն են փնտրել, գրել են հսկայածավալ աշխատություններ իրենց փնտրողների արդյունքների մասին, սակայն իրական ճշմարտությունն այդպես էլ չեն գտել: Պատճառը միայն մեկն է՝ միևնույն քրիստոնեությունը ճշմարտության վերաբերյալ բոլոր հարցադրումները սխալ են եղել:

Մարդկությունը դարերով ցանկացել է գտնել իրեն տանջող «ի՞նչ է ճշմարտությունը» հարցի պատասխանը: Սակայն ճշմարտությունը գտնվեց միայն քրիստոնեության միջոցով, որովհետև քրիստոնեությունը փոխեց սխալ հարցադրումները և դրեց բոլորովին նոր, անսպասելի հարցադրում, որով էլ հեշտությամբ գտնվեց մարդկությանը տանջող հարցի պատասխանը: Իսկ ի՞նչ արեց քրիստոնեությունը. քրիստոնեությունը ետ մղեց ճշմարտության մասին առարկայական պատկերացումները և անձնավորեց այն:

Ըճճարտության վերաբերյալ հարցադրումը փոխվեց հետևյալ կերպ՝ «ի՞նչ է ճշմարտությունը» հարցի փոխարեն առաջ եկավ մի ավելի ուժեղ հարց՝ «Ո՞ր է Ճճարտությունը»: Եվ հենց այս Ճճարտությանը հասնելու համար էլ անհրաժեշտ է հավատը: Օգոստինոսի «Խոստովանություններից» իմանում ենք, որ իրեն տանջող բազում հարցերի պատասխանները մա ցանկացել է գտնել Ցիցերոնի և մյուս փիլիսոփաների աշխատությունների, մանիքեական աղանդի մեջ, սակայն իրական ճշմարտությունը գտել է քրիստոնեության մեջ: Եվ երբ Օգոստինոսը գտել է Ճճարտությունը, ընկել է մի թզենու տակ և լաց եղել⁸: Ահա այս ձևով ճշմարտությանը հասած Օգոստինոսը հետագայում գրելու էր իր «Խոստովանությունների» մեջ. «Բո օրենքը ճշմարտությունն է (Սաղմ. 118,142) և Դու Ճճարտությունն ես» (Հովկ. ԺԴ. 6)⁹, և Աստծուն կոչելու էր «Լույս իմ և Ճճարտություն իմ»¹⁰:

ՆԻՑՇԵԻ ՄԻ ԲԱՆԻ ՀԱԿԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Նիցշեն դատում է Օգոստինոսին՝ նրան զուրկ համարելով ամենայն վեհանձնությունից: Բայց ըստ ինչի՞ է դատում Նիցշեն. ըստ իր փիլիսոփայության, թե՞ ըստ քրիստոնեության: Եթե ըստ քրիստոնեական ըմբռնումների, ապա քրիստոնեությունը մեծ տեղ է հատկացնում անգամ ամենահանգավոր մեղավորներին, իբրև փրկության կարոտ մոլորյալ ոչխարների: Բացի դրանից, Օգոստինոսը մեծագույն դեմք է քրիստոնեության ողջ պատմության մեջ:

«Օգոստինոսի հետ, իհարկե, ոչ մի մարդ հավասարվել չի կարող: Չափազանց մեծ է եղել այդ մարդը, չափազանց անընդօրինակելի», - այսպես է գնահատել Օգոստինոսին

⁷ Аврелий Августин, Исповедь (Приложение, Аврелий Августин. Жизнь, учение и его судьбы), ст. 326.

⁸ Օգոստինոս Երանելի, Խոստովանություններ, 8, XII, էջ 144:

⁹ Լույն տեղում, 4, IX, էջ 57:

¹⁰ Լույն տեղում, 13, XXIV, էջ 288:

Պետրարկան¹¹: Իսկ եթե Նիցշեն Օգոստինոսին դատում է ըստ իր փիլիսոփայության, ապա այստեղ չափազանց սխալվում է և նույնիսկ հակադրվում ինքն իրեն և իր փիլիսոփայությանը, քանի որ «խոստովանություններում» հանդես եկող դեռ քրիստոնյա չդարձած Օգոստինոսն իրենից ներկայացնում է եթե ոչ ամբողջապես, ապա գոնե աճող, պոտենցիալ գերմարդ, որը ձգտում է կյանքից վերցնելու այն ամենը, ինչն իրեն հետաքրքրում է:

Այս շրջանում նրա մեջ ավելի լավ կարող էր զարգանալ Նիցշեի գերմարդը, քան թե կրքերի մեջ վեհաձանությունից զուրկ անհատը: Դեռ մանկուց զգացվում էր, որ Օգոստինոսը թույլ մարդ է, նա մեծ չափով այն էր, ինչ Նիցշեն համարում է «ի ծնե տիրոջ հոգեբանությամբ իշխելու համար ծնված մարդ», մինչդեռ իշխելու այդ ձգտումն Օգոստինոսն անվանում է հաղթող երևալու սին ցանկություն:

«Խաղերի մեջ պարտվելիս ես հաճախ խաղախոսությամբ էի ուզում կորզել հաղթանակը՝ դրդված հաղթող երևալու սին ցանկությունից: ... Ես ավելի շատ վիճում էի, քան զիջում: Եվ սա մանկական անմեղությունն է: Օ, ո՛չ, Տեր իմ, ո՛չ»¹²: Ահա թե ինչպիսին էր Օգոստինոսը դեռ մանկուց: Հետևաբար այսպես դատելով Օգոստինոսին՝ Նիցշեն ինչ-որ չափով դատում է նաև իր գերմարդուն, որով էլ և իր փիլիսոփայությանը:

Նիցշեն ասում է. «Ոչ թե ուժը, այլ բարձրագույն զգացումների տևականությունն է ստեղծում բարձրագույն մարդկանց»¹³: Նիցշեի այս աֆորիզմից կարելի է եզրակացնել, թե նա դեմ է ուժին, բարձրագույն մարդու համար բավական են բարձրագույն զգացումները: Սակայն այսպիսի կարծիք կարող է ծնվել սոսկ առաջին հայացքից: «Սնահավատ կրոնները հիմնական պատճառն են, որ պահպանել են ավելի ցածր աստիճանի վրա գտնվող մարդկանց, չափից շատ բան են պահպանել այն բանից, ինչը պետք է ոչնչանար»¹⁴, - ասում է Նիցշեն՝ քարոզելով թույլերի և թշվառների ոչնչացում:

Նիցշեն Դոստոևսկուն համարում է իր ուսուցիչը¹⁵: Նրան հատկապես դուր էր գալիս Դոստոևսկու «Ուժի և պատիժը», որտեղ նկարագրվում է թույլի սպանությունը¹⁶: Բայց ինչու է աֆորիզմում Նիցշեն խոսում միայն բարձրագույն զգացումների մասին՝ անտեսելով ուժը: Պատճառն այն է, որ նա երկու տարբեր բաներ նկատի ուներ, ինչի մասին երբեք բացահայտ չէր ասում՝ բարձրագույն մարդ և գերմարդ: Եթե ուշադիր լինենք, կտեսնենք, որ նրա շատ աֆորիզմներ տիպիկ ինքնակենսագրական են: Այդպիսին է նաև այս աֆորիզմը:

Բարձրագույն մարդը ինքը Նիցշեն է, որը գործ չունի ուժի հետ. նրանը բարձրագույն զգացումներն են, որոնցով ինքը բարձրագույն ուսմունք է ստեղծում գերմարդ ստեղծելու համար: Եվ այս «բարձրագույն» մարդը ծաղրանքով է վերաբերվում Օգոստինոսին, ինչին, սակայն, Օգոստինոսն իմաստությամբ պատասխանել էր դեռ դարեր առաջ իր «Խոստովանություններում». «Թող ծիծաղեն ինձ վրա հպարտները, որոնց Դու դեռ ծնկի չես բերել և շանթել հանում իրենց փրկության»:

¹¹ Аврелий Августин, ст. 335.

¹² Օգոստինոս Երանելի, Խոստովանություններ, 1, XIX, էջ 19:

¹³ Նիցշե, Աշվ. աշխ., էջ 71:

¹⁴ Նույն տեղում:

¹⁵ Лес Шестов, Аполофеоз безпочвенности, М., 2000, ст. 237.

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 240: